

Ideológia a tankönyvekben és a tantervekben

Simon Szabolcs

Ideology in Coursebooks and Curricula

Abstract

The first part of the paper maps the theoretical background of the revision of the reform of education and its associated ideology. In the second part, the author pays special attention to the issues of ideology manifested in coursebooks with an emphasis on Hungarian language coursebooks for secondary schools.

Key words: education, ideology, coursebooks, curricula

Kulcsszavak: oktatás, ideológia, tankönyvek, tantervek

Ideológia a tantervekben

Szlovákiában nagyjából hat évvel ezelőtt elkezdődött a közoktatás átalakítása. 2008. május 22-én a szlovák parlament elfogadta az új közoktatási törvényt. A törvény alapján megkezdődött a közoktatás modernizálása, az ún. kurrikuláris transzformáció. A törvény mellé elkészült az *Állami művelődési program (ŠVP)*, és a szervesen hozzá tartozó helyi tanterveket (ŠKVP) is kidolgozták az iskolai tantárgybizottságok. A legfontosabb általános alapelvek európai uniós dokumentumokból származnak:

- iskolai programok szerint való oktatás, a közoktatás kétpillérűvé alakítása,
- tananyagcsökkentés,
- az ún. kompetenciákon alapuló használható tudás megszerzése.

Az új tantervek értékelésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az alapvetést, hogy mint minden tudomány, a szaktárgyi didaktika is változik. A didaktika, mivel kettős alapon áll: egyfelől a szaktárgy (esetünkben a magyar nyelv- és irodalomtudomány), másfelől a pedagógiai tudományok alapján – még inkább ki van téve az új hatásoknak, mint az egyéb területek. E két tartomány változásait kell folyamatosan követnie és szinkronba hoznia.

A didaktikát illetően a változás az utóbbi időben – a gyakorlat felől nézve – abban nyilvánult meg főként, hogy tantervi műfajváltás következett be: a hagyományos taxonikus tantervtől áttérés történt az ún. kurrikulum típusú tantervre. Ennek célja, hogy dinamizmusában ragadja meg az oktató-nevelő folyamatot, azaz szinte „másodlagosnak”, vagy inkább nyitott kérdésnek hagyva a tananyagtartalmat (ez elsősorban az irodalomtanítás viszonylatában érvényesül), a tanulói kompetenciákat helyezze egyértelműen előtérbe. Ennek

az elvnek a tükröződése az ŠVP új szerkezete: a tanulói kompetenciák (teljesítmények: *výkonový štandard*) és tananyagtartalmak (*obsahový štandard*) szerinti felbontás.

A tantervi műfajváltásra való törekvést – más, egyéb vonatkozásokkal együtt (pl. kétnyelvűség és tantárgyi kompetenciák, tankönyvkérdés) – igyekszik reflektálni a hazai szlovákiai magyar szakirodalom is. Példaképpen hivatkozunk néhány idevágó szakirodalomra: Erdélyi 2014; Lőrincz–Simon–Török 2014; Nagy 2011; Szabó Mihály–Lanstyák 2011; Vančo–Kozmács 2014; a vonatkozó szakirodalom teljesebb számbavételéhez vö. Simon 2014a.

Ami a nyelvtudományt mint szaktárgyat illeti, az utóbbi bő két évtizedben szemléletváltás tapasztalható benne, elmozdulás a nyelvnek, nyelvhasználatnak a társadalmi beágyazottsága szempontjából való vizsgálata felé. Ez a paradigmaváltás az egész magyar nyelvtudományt és -oktatást érinti, beleértve valamennyi kisebbségi magyar nyelvterületet is. Ugyanakkor azonban a tananyag központi részét képező leíró nyelvtan is sok tekintetben megújult. Ezt leginkább reprezentatívan a *Magyar grammatika* (Keszler 2000) című kiadvány prezentálja. A könyv például a szófajok tárgyalását illetően eltér a hagyományos magyar grammatikáktól, vö. pl. Az ige jelentése c. fejezet (88. old.); A főnév jelentése c. fejezet (*konkrét főnevek*, ezen belül a *köznevek felosztása: egyedi név, élővilággal kapcsolatos megnevezések, élettelen dolgok neve, gyűjtőnév, anyagnév; elvont főnevek*), ezenkívül új terminusokat is bevezet (pl. *particula, mondatszók*); egyáltalán a szófajok felosztását (69–70. old.) másképpen oldja meg, mint a hagyományos magyar nyelvtanok. Az említetteken kívül időszerű lenne a hazai, szlovákiai anyanyelvi nevelésünkben is fontolóra venni, hogy pl. az alany–állítmány mint egyenrangú fő mondatrészek tárgyalásától nem lenne-e célszerű áttérni az alany mint az állítmány közvetlen, annak alárendelt mondatrészt értelmező tárgyalásmódra. (Ez a szemléletmód a magyarban nem új keletű.) A „túl nagy változások” jelentette veszély miatt jelenleg ez a kérdés lekerült a napirendről. A határozók rendszere sem megoldott kérdés didaktikai szempontból sem.

Ami az irodalomtanítást illeti, szintén korunk követelménye, hogy a hagyományos pozitivistá irodalomtudományt és -oktatást felváltsa egy modernebb szemlélet, melynek szellemében például az irodalomtudományi fogalmak nem elsősorban tanári magyarázattal kerülnek bevezetésre, hanem problémamegoldó feladatok megoldása által tudatosulnak a tanulóknban.

Figyelembe véve a fentieket, azt gondoljuk, hogy a tantervek – beleértve az anyanyelvi nevelését is – megújítása/revideálása elodázhatatlan feladat. Ebben minden érintett fél egyetért. Az azonban szintén fontos, hogy a revízióval valóban új szemléletmód érvényesüljön a tantervben is, amely tantervműfaji, tantárgy-terminológiai és tananyagtartalmi kérdéseket egyaránt érint. Eközben persze tekintettel kell lenni arra is, hogy olyan központi tanterv készüljön, amely a mindennapi gyakorlati pedagógusi munkára nézve eligazító, amelyet az anyanyelvi tantárgybizottságok, magyartanárok le tudnak képezni egyéni

tanmenetbe, majd feldogozni órateremben. Az új szemléletű tanterv elengedhetetlen a tantárgy megújításához, noha ugyanakkor ahhoz okvetlenül szükséges több más feladat elvégzése is, ezek közül kiemelhetjük a pedagógiai szakmai gyakorlati továbbképzések megvalósítását. Ez a kérdés azonban nem tartozik szűkebben a témához.

Illusztrációképpen feltüntetünk egy-egy részletet az Állami oktatási program magyar nyelvre vonatkozó részéből – középiskolák (ISCED 3) annak revíziója előtti és utáni időszakából:

Részlet az Állami oktatási programból, magyar nyelv ISCED 3, 2011:

Tananyagtartalom

1. A mondatok osztályozása

A mondatok fajtái a kifejezett tartalom és a beszélő szándéka (kommunikatív rendeltetés) szerint: kijelentő, felkiáltó, óhajtó, felszólító, kérdő mondat. A kérdő mondat fajtái: az eldöntendő és a kiegészítendő kérdő mondat. A mondatok osztályozása szerkezetük szerint: egyszerű, összetett mondat.

2. Az egyszerű mondat

A szó szerkezetek (szintagmák)

A szó szerkezetek meghatározása. A szó szerkezetek fajtái: a) az alárendelő szintagma, b) a mellérendelő szintagma, c) a hozzárendelő (predikatív) szintagma.

A szó szerkezetcsoportok. A szó szerkezetcsoportok típusai: a szintagmalánc, a szintagmabokor, a szintagmasor.

Követelmények

A tanuló

- Tudja jellemezni a mondatot.
- Tudjon különbséget tenni a hagyományos mondat (rendszermondat) és a megnyilatkozás (szövegmondat) között.
- Tudjon a megnyilatkozás kommunikációbeli szerepeiről.
- Ismerje az interpunkciós jelek használatát.
- Tudja a mondatok osztályozásának lehetőségeit.
- Ismerje a mondatok fajtáit.
- Tudja meghatározni a szó szerkezeteket, szintagmákat.
- Ismerje a szó szerkezetek fajtáit.

- Ismerje fel a szó szerkezet csoportot.
- Tudja megnevezni és jellemezni az egyszerű mondat részeit.
- Tudjon mondatokat elemezni és ágrajzot készíteni.

Részlet a jóváhagyás előtt álló állami központi tantervből (Állami oktatási program) – ISCED 3 (középiskolák), 2014:

követelmények	tananyag tartalom
A tanuló képes megindokolni a mondatban előforduló szó szerkezeti tagok közötti viszonyt, funkcióik alapján	mondat
A tanuló képes megnevezni és jellemezni az egyszerű mondat részeit	a mondatok osztályozása szerkezetük szerint
A tanuló képes elemezni a mondatot és ágrajzot is tud készíteni	szó szerkezet
A tanuló tud alá- és mellérendelő mondatot szerkeszteni	alárendelő szó szerkezet
A tanuló át tudja alakítani az egyszerű mondatot összetetté, és fordítva. Azokat funkcionálisan használja nyelvi megnyilatkozásaiban	mellérendelő szó szerkezet
	összetett mondat – alárendelő, mellérendelő
	alárendelő mondat
	mellékmondat

Ideológia a tankönyvekben

Mielőtt a tankönyvekbeli ideológia kérdését néhány példával megvilágítjuk, tekintsük át a középiskolai tanulók véleményét a magyar nyelv tankönyveinek és munkafüzeteinek minőségéről az ún. „reformtankönyvek” megjelenése előtti időszakból. Az adatok alapján a tanulók 18,4 százaléka nagyon meg van elégedve a tankönyvekkel, illetve csaknem 50 százaléuk részben szintén meg van elégedve. Elégedetlenségének egyértelműen csak a tanulók 7,8 százaléka adott hangot, és viszonylag nagy százalékban választották a „nem tudom megítélni” lehetőséget (11,3 %) (vö. Simon 2014, 127–130).

Rendkívül fontos, hogy a készülő új magyar tankönyvekben megfelelően érvényesüljön a nyelvi változatosság megjelenítésére való törekvés. Az ilyen szemléletű anyanyelvi neveléssel el kell érünk, hogy a tanulók egészséges nyelvszemlélettel tekintsenek saját nyelvükre, a magyarra, ezen belül annak szlovákiai változatára, azaz vernakuláris nyelvükre. Természetesen az új tankönyvekkel kapcsolatos kérdésekhez, egyáltalán a korszerű szemléletű nyelvi neveléshez szervesen hozzátartozik az egyéb hazai és idegen nyelvek tisztelete, megismerésük, elsajátításuk elősegítése, megkönnyítése is.

A tankönyvek egyik legfontosabb szempontja a politikai-ideológiai töltetük. A tankönyvekbeli ideológia kérdéséhez tartozik a különféle nyelvi ideológiák és nyelvhelyességi babonák megjelenése a tankönyvekben. A szlovákiai magyar tannyelvű oktatási intézmények – a peremországokban működő magyar iskolához hasonlóan – az oktatás legfontosabb nyelvi céljaként az anyanyelv már ismert beszélt regisztereinek megszilárdítását és fejlesztését, illetve újabbak (pl. a különböző szaknyelvek) elsajátíttatását jelölik meg. A magyarnyelv-tankönyvek szerzői ugyanakkor figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a kisebbségi magyar gyermekek természetesen olyan kétnyelvű beszélőközösségekben élnek, amelyben anyanyelvként egy, a többségi nyelv hatása alatt álló nyelvváltozatot sajátítanak el, s a mindennapi kommunikációs szituációkban szinte kizárólagosan ezt is használják. A fentiek ismeretében a szlovákiai magyarnyelv-tankönyveknek mind tartalmukban és szerkezetükben, mind módszereikben különbözniük kellene a magyarországi egynyelvű diákok számára írt tankönyvektől, vagyis figyelembe kellene venniük a kétnyelvű helyzetben történő anyanyelvi nevelés sajátosságait. Egy korábbi írásunkban már megállapítottuk (Simon 2014a, 33), hogy e tekintetben a hazai nyelvtankönyvek nem hiányoznak a nyelvi babonák lelőhelyei közül (vö. Misad–Simon 2009; Simon 1996; Simon 2007). Lássunk néhány példát – kommentár nélkül:

Szakszerűtlen meghatározások a vizsgált tankönyvben. Idézetek a *Magyar nyelv* a III. osztály számára c. tankönyv 19. oldaláról:

*Leegyszerűsítve azt mondhatjuk: **a jelentés a jel használhatóságának a szabálya.***

Ha idegen nyelvre fordítasz, figyelembe kell vened azokat a kötöttségeket, amelyek a jelentésbe beletartoznak.

*A **költészetben a szövegben a szavak jelentésére még egy többletjelentés** (konnotatív jelentés) is ráépülhet.*

Példák a *Magyar nyelv* a IV. osztály számára c. tankönyv 24. oldaláról:

A szupraszegmentális nyelvi jelek – a címben az jelenti a problémát, hogy a nyelvi jelek kapcsolat helyett itt eszközök kellenének, mert a szupraszegmentális eszközök nem nyelvi jelek. Ugyanez előfordul a könyv tartalomjegyzékében is.

Zavaros fejtegetés található a 30–31. oldalon is, a *hangszimbolika magyarázatával* kapcsolatban:

amely a rágásra utalhat, a g hang sem tartozik a leglágyabb mássalhangzóink közé, az á hang pedig eleve a legerőteljesebb hangunk. A hangok ilyen hatásával szinte valamennyi költő él. Nézzük újra a rág szót, amelyet Petőfi az Egy gondolat bánt engemet című versében használt:

„Lassan hervadni el, mint a virág,

Amelyen titkos féreg foga rág;”

Azonban követhetjük a sorokat tovább, az utána levő sorokban ezt olvashatjuk:

Számtalan szavunk létezik, amelyekben a magán- vagy mássalhangzók kissé utalnak a szó értelmére. Például a rág szavunkban a r pergő hang sugall egy-fajta súrlódást, hasonlót: „Elfogni lassan, mint a gyertyaszál, Mely elhagyott, üres szobában áll.”

A gyertyaszál,... áll... – szinte látjuk lobogni a gyertya lángját. Erre utal az l betűk sora, hisz még a lobog szóban is ott van az l betű!

Képi ideológia a tankönyvekben

Az alábbi példát a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák 3. évfolyama számára szóló magyar nyelv tankönyvből választottam:

Szóhasználat

Vizsgáljuk meg a következő szósort: *öreglány, vénasszony, nana, nene, nyanya, banya, szipirtyó, néni, nénike, anyó, anyóka!*

Tulajdonképpen ezek a szavak mind azt jelentik: „idős nő”. Mégsem cserélhetjük fel őket szabadon, hiszen olyan érzelmi töltéssel rendelkeznek, amely megszabja használatuk lehetőségeit.

(*Magyar nyelv a III. osztály számára c. tankönyv 19. oldal*)

A szöveghez tartozó képillesztrációval kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy beiktatása egyrészt szervesen, másrészt nemi alapon diszkriminatívnek tekinthető. Azzal ugyanis, hogy a szerzők az „idős nő” kategóriából egymás mellé

helyeznek két típust, ki is emelik őket, vagyis azt sugallják, hogy tipikusak. Ezzel viszont nemi-életkori alapon diszkriminálnak. Ugyanakkor a mindenkori tankönyvekkel kapcsolatban alapvető elvárás, pontosabban jóváhagyásuk fontos szempontja a társadalmi-etikai szempont: sem a szöveg, sem a képanyag nem tartalmazhat valamely társadalmi rétegre, kisebbségre nézve diszkriminatív elemeket (vö. Simon 2014a, 31).

A következő példa szintén egy középiskolai tankönyvből való, ám annak bírálata során végül kimaradt a tankönyvből. Az, ami általa demonstrálva van, szintén nem tanulság nélküli.

4. Figyeljétek meg az első képen Babel tornyát, majd a másodikon az Európai Parlament épületét, és keressetek rajtuk hasonló elemeket!

*Babel tornya (1563).
ld. Pieter Brueghel festménye*

*Az Európai Parlament
épülete Brüsszelben*

*A jelképesen összemossott
két torony*

5. Mit jelképezhet az Európai Parlament épületének tetején a befejezetlennek tűnő felső emelet?

6. Mit akart kifejezni a művész a harmadik képen, ahol jelképesen összemosta a két tornyot?

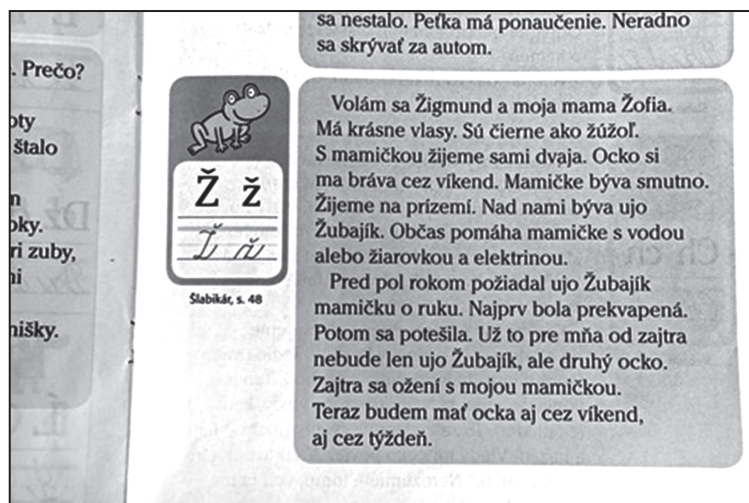
A képpel kapcsolatban megjegyezzük, hogy az Európai Parlament rajta látható épülete Strasbourgban van, nem Brüsszelben. Szintén megjegyzést érdemel az *összemossott* szó használata a jobb oldali kép alatt olvasható szövegben. A képaláírás kontextusában a szó előfordulása inadekvát, vö. *összementírozott*. Végül azt is megjegyezzük, hogy a képegyüttes üzenete nem pozitív az Európai Unió jövője szempontjából. Feltehető a kérdés, hogy európai uniós tagállamként megengedhető-e ilyesmi egy tankönyvben.

Ideológia egy olvasókönyvben

2013 novemberében hatalmas felzúdulást váltott ki egy általános iskolai olvasókönyv (Hirschnerová, Z.–Muntágová, L.–Nemčíková, M. 2013). A tankönyv ugyanis tartalmazott egy történetet egy Žigmund nevű kisfiúról, aki az édesanyjával él, és időnként átmegy hozzájuk a szomszéd Žubajík bácsi megjavítani a csöpögő csapot. Egyszerre csak a szomszédból a fiú mostohaapja lesz. A tankönyvi szövegre először a *Nový Čas* című napilap hívta fel a figyelmet.

A közvélemény, az egyház és bizonyos szakmai körök kritikája után az inkriminált szöveg felkeltette az oktatási minisztérium figyelmét is, amely végül elrendelte az ellentmondásos szöveg kicserélését. Az esetről Dušan Čaplovič akkori oktatásügyi miniszter a következőképpen nyilatkozott: „*Nie som presvedčený o tom, že malé deti by mali byť v ranom veku atakované problémami dospelých ľudí, ich rodičov. Najmä nie v prvom ročníku, v šlabikári základnej školy.*” www.cas.sk [Letöltve: 2014. 05. 29. a szerző fordításában.]

A vélemények megoszlottak a tekintetben, hogy a szöveg való-e tankönyvbe, illetőleg hogy nagyon is a valós helyzetet tükrözi. Az esethez az is hozzátartozik, hogy a tankönyvfiasító miatt az oktatási minisztérium a 30 ezer darab „ellentmondásos” tankönyv kiadására több mint 100 ezer eurót adott ki. Az újságírók azt is feszegették, hogy vajon ki vállalja magára az esetért a felelősséget. Érdekes, hogy a hatalmas kritikát követően az inkriminált tankönyvet a 2014/2015-ös iskolai évre egy negyedével kevesebb iskola rendelte meg, mint az általában megszokott.

(Hirschnerová, Z.–Muntágová, L.–Nemčíková, M 2013. *Hupsov šlabikár Lipka pre 1. ročník základných škôl*, 2. časť. Vydavateľstvo AITEC, Bratislava, str. 9.) www.cas.sk [Letöltve: 2014. 05. 29.]

Magyarra fordított változatban:

Zsigmondnak hívnak, édesanyám Zsófia. Gyönyörű haja van. Koromfekete. Anyukámmal egyedül élünk ketten. Hétfégenként elvisz magához az apukám. Anyukám néha szomorú. A földszinten lakunk. Fölöttünk lakik Zsубajik bácsi. Néha segít anyukámnak, ha csöpög a vízcsap, vagy becsavarja az égőt, megjavítja a villanyt.

Fél évvel ezelőtt Zsubajik bácsi megkérte édesanyám kezét. Anyukám először meglepődött. Azután megörült. Holnaptól a bácsi már nemcsak Zsubajik bácsi lesz nekem, hanem a másik apukám. Holnap feleségül veszi az anyukámat. Mostantól hétvégén és hét közben is lesz apukám.

A tankönyv javított kiadásában a szöveg már egy teljes családról szól, amely vonattal Zsolnára utazik. A történeteknek az a tanulsága, hogy vajon tényleg akkora kárt okozott-e a tankönyv, hogy megérte a nem kis pluszkiadást.

Összegzés

A tankönyvek és tantervek minden esetben nyílt vagy rejtett ideológiát közvetítenek. Ez a tankönyvkészítés sarkalatos kérdése, melynek számos buktatója van. A mindenkori magyarnyelvtan-könyvnek tudományos kutatáson alapuló nyelvszemléletet kellene követnie. A tankönyvnek adekvát módon kellene figyelembe vennie azt a tényt, hogy a szlovákiai magyar nyelvhasználat bizonyos pontokon eltér a magyarországitól, s arra kellene törekednie, hogy a tanulók tudatosan, a helyzetnek megfelelően tudják használni a különböző nyelvváltozatokat. Elsődleges feladata a fentiekből következően éppen ezért adekvát nyelvi kompetenciák fejlesztése, nem pedig a különféle nyelvi ideológiák és nyelvhelyességi babonák terjesztése.

A vizsgált oktatási anyagok

Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák II–IV. osztálya számára. Szerzők: Dr. Uzonyi Kiss Judit és PaedDr. Csicsay Károly.

Tanterv a magyar nyelv és irodalom tantárgy oktatásához (www.statpedu.sk)

Hirschnerová, Z.– Muntágová, L.– Nemčíková, M 2013. *Hupsov šlabikár Lipka pre 1. ročník základných škôl*, 2. časť. Bratislava: Vydavateľstvo AITEC.

Irodalom

Adamikné Jászó Anna (1997): *A magyar nyelv könyve*. 4. kiad. Budapest: Trezor Könyvkiadó.

Erdélyi Margit szerk. (2014): *Az irodalomoktatás új kihívásai*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Keszler Borbála szerk. (2000): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs–Török Tamás szerk. (2014): *Tanulmányok a tankönyvkutatás feladatairól, módszereiről*. Bratislava: Terra Kiadó.

Nagy Melinda szerk. (2011): *„A tudomány és az oktatás a tudásközpontú társadalom szolgálatában”*. A Selye János Egyetem III. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete. Komárom, 2011. szeptember 5–6. SJE TTK, Komárom.

Simon, Szabolcs (2014): Szempontok, irányzatok a tankönyvek és egyéb iskolai dokumentumok elemzésével kapcsolatos szlovákiai magyar szakirodalomban. In *Lőrincz–Simon–Török szerk. 2014*, 27–38. p.

Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István szerk. (2011): *Nyelv. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet /Magyarok Szlovákiában VII./*

Vančo Ildikó–Kozmács István szerk. (2014): *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara.